

Rab, crkva sv. Marije (bivša katedrala), glavni oltar u kojem su se čuvale pergamene najstarijih zagrebačkih isprava
Rab, church of St. Mary (former cathedral), the main altar in which were kept the oldest Zagreb documents

Lelja Dobronić

Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
 Odjel za povijest umjetnosti
 (vanjski suradnik)

Izvorni znanstveni rad
 predan 10. 3. 1989.

Gdje su najstariji spisi Zagrebačke biskupije

Svatko tko se želi i malo pozabaviti počecima Zagreba, mora se zamisliti nad pitanjem osnutka Zagrebačke biskupije i nad najstarijim zagrebačkim biskupima, onima od kraja 11. do početka 13. stoljeća. Nužno mora odmah uočiti činjenicu da o njima ima i vrlo malo vijesti. U Nadbiskupskom i Kaptolskom arhivu u Zagrebu postoji svega nekoliko originalnih isprava iz tog doba koje se odnose na Zagrebačku biskupiju i Kaptol zagrebački: dvije iz 1193. godine pečuškog biskupa Kalana,¹ dvije iz 1227. godine pape Grgura IX,² dvije iz 1232. godine Grgura IX. i zagrebačkog biskupa Stjepana II,³ po jedna iz 1235. i 1237. godine biskupa Stjepana II.⁴

Broj zagrebačkih biskupa od kraja 11. do početka 13. stoljeća nije još sigurno utvrđen. Kreće se oko trinaest, od kojih je postojanje dvojice problematično. Imena biskupa zagrebačkih javljaju se uglavnom samo u skupinama biskupa koji su navedeni kao svjedoci da se neki čin dogodio ili da je isprava napisana u naznačeno vrijeme. Iz tih spominjanja biskupa o pojedinom biskupu ne doznaje se ništa osim njegova imena.

Svakom je istraživaču jasno da nedostaju isprave Zagrebačke biskupije kojih je u tom prvom razdoblju njezina postojanja nužno moralo biti više. Pitanje je što se s njima dogodilo. Učeni arhidakon gorički Ivan, sastavljač Statuta Stolnoga kaptola zagrebačkog (1334-1350), dobro je znao da tih dokumenata nije bilo u Zagrebu ni u njegovo doba, tj. u prvoj polovici 14. stoljeća. Vjerojatno je i sam pri sastavljanju Statuta osjetio nedostatak tih starih dokumenata. Njemu je bilo poznato – valjda po čuvenju – kako su i kada nestale isprave zagrebačke crkve. Zapisao je to u uvodu Statuta nakon kratkog teksta o kralju Ladislavu i osnutku biskupije ovim riječima:⁵

»...sed processu temporum, advenientibus Tartaris et totum regnum Hungarie ac eius decorem flebiliter devastantibus tempore domini Bele regis quarti, filii Andree regis, patris beate Elyzabeth, privilegia ipsius ecclesie metu ipsorum Tartarorum fuerunt asportata pro conservacio in insulam marinam Arbum vocatam, nec exinde potuerant omnia reherberi; et quomodo hoc acciderit ignoratur, ex quo nullus iam vixit qui facti seriem posset scire«. (Prijevod: Tijekom vremena, kad su došli Tataři i cijelo kraljevstvo Ugarske i njegovu ljepotu tužno opustošili u vrijeme gospodina kralja Bele IV, sina kralja Andrije i oca blažene Elizabete, povlastice ove crkve u strahu od tih Tatara bile su prenesene na morski otok Rab, a odanle se nisu mogle sve natrag dobiti; ne zna se kako se to dogodilo, jer više nitko ne živi tko bi mogao znati niz činjenica.)

Dakle u strahu od Tatara zagrebačke isprave odnesene su na otok Rab da se sačuvaju od eventualnog uništenja. Ivan, arhidakon gorički, zapisao je taj svakako važan podatak devedesetak godina (oko 1334) poslije odnošenja isprava, odnosno provale Tatara (1242), i konstatirao sa žaljenjem da sve isprave nisu vraćene. To stoji u uvodu Statuta. Kad Ivan piše o biskupu Prodanu, također veli da nema dokumenata o njemu u Zagrebu, jer se »možda drugdje nalaze«. ⁶ Očito misli na Rab, što ne ponavlja, jer je to rekao u uvodu i odnosi se općenito na sve biskupe.

U vrijeme Ivana, arhidakona goričkog, nije se znalo zašto zagrebačke isprave nisu bile vraćene u Zagreb, pošto su Tataři napustili Hrvatsku i Ugarsku. Možda je tome uzrok dugotrajna stran od ponovne provale Tatara, a možda promijenjena situacija s obzirom na državnu pripadnost otoka Raba. O tome piše Farlati: ⁷ »Godine 1243. kad su Mlečani preuzeli Zadar, koji se odcijepio od Mađara, i tamo doveli koloniju Mlečana da poplašeni stanovnici pobjegnu, Rabljani su svoju vjernost Mlečanima potvrdili novom zakletvom.« Rab je dakle godinu dana poslije provale Tatara prešao zajedno sa Zadrom iz države kojom je vladao ugarsko-hrvatski kralj Bela IV.

Sažetak

Poznato je svega nekoliko spisa koji se odnose na zagrebačke biskupe od osnutka biskupije (oko 1094) do provale Tatara (1242). Ivan, arhidakon gorički, u uvodu Statuta Stolnoga kaptola zagrebačkog, sastavljenih 1334 (do 1350), piše da su dokumenti Zagrebačke biskupije u strahu pred Tatarima odneseni na otok Rab. Rab je bio sjedište rapske biskupije, a u glavnom oltaru katedrale nalazilo se spremište pergamena i relikvijara. Četiri rapska plemića bili su čuvari ključeva tog spremišta. Na početku 19. stoljeća sve su pergamene nestale iz oltara, pa je pitanje gdje su završile rapske, a s njima valjda i najstarije zagrebačke isprave.

ponovno u državu Mlečana kojoj je prije pripadao.⁸ Time su se Zagreb i Rab našli u dvije neprijateljski raspoređene države, što je lako mogla biti zapreka za povrat, pa i sam prijevoz dokumenata.

Ni poslije vremena Ivana, arhidakona goričkog, dokumenti Zagrebačke biskupije nisu vraćeni u Zagreb – do danas. Trag dakle vodi u Rab.

Rab je imao biskupiju svakako već u 6. stoljeću, što dokazuju dalmatinski pokrajinski sabori održani 530. i 533. godine u Salonu, kad je Rab pripadao solinskoj metropoliji.⁹ U 8. stoljeću bila je manja katedrala u Rabu na mjestu današnje, trobrodne crkve sagrađene u 12. stoljeću. Prema natpisu na kamenoj ploči (otkrivenoj za popravku katedrale u 18. stoljeću) godine 1175. katedralu je posvetio papa Aleksandar III. na molbu rapskog biskupa Andrije.¹⁰ Ta je rapska katedrala u času provale Tatara u Hrvatsku bila razmjerno nova (nepunih sedamdeset godina od gradnje) i, nesumnjivo, u dobrom stanju. Do nje se nalazio prostran biskupski dvor koji je odavno ruševina. Zagrebačka je biskupija mogla svoje dokumente predati na čuvanje jedino Rapskoj biskupiji, jedinog srodnog instituciji na otoku.

Rapska katedrala ima zanimljivu osobitost koja se održala do danas, iako već stotinu i šezdeset godina ona nije katedrala, već župna crkva, pošto je 1828. godine Rapska biskupija ukinuta.¹¹ Dragocjenosti su se čuvale u šupljini oltarne menze koju su Rabljani nazivali »sanktuarij«. Furlati to obrazlaže riječima:¹² »Rabljani su imali golemu snagu svetih moći spremnjenu i zaključanu u unutrašnjem dijelu glavnog oltara katedrale. Ovom mjestu zbog svetosti ovdje čuvanih predmeta dano je ime Rapski sanktuarij, u kojemu se čuvaju također dokumenti i privilegiji osobito njihove Crkve.« I danas menza glavnog oltara ima sa stražnje strane dvostruka vrata, od kojih se svaka zaključavaju posebnim starim kompliciranim ključem. Danas se u tom svojevrsnom sefu čuvaju relikvijari, a nekad su se čuvali relikvijari i dokumenti. Ovdje se sve do sredine 18. stoljeća čuvalo četiri stotine pergamena.¹³ Sačuvan je popis pergamena, sastavljen 1768. godine. Popisana su 233 spisa od 1072. do 1495. godine i četiri nedatirana fragmenta isprava. Popis nosi naslov *Excerptum Epitomiæ Scripturarum Sanctuarii Arbensis* (Izvadak spisa Rapskog sanktuarija).¹⁴ U tom je popisu, na prvome mjestu, zapisana povelja s pečatom kralja Petra Krešimira IV. od 8. srpnja 1071. kojom određuje i potvrđuje područje rapske biskupije (župe) i prihode, a zatim povelja kralja Kolomana iz 1111. godine kojom je potvrdio Krešimirov čin.¹⁵ U drugom, nedatiranom popisu označeno je da tih isprava nema u sanktuariju.

Ključeve Rapskog sanktuarija čuvali su članovi najodličnijih rapskih plemićkih obitelji¹⁶ koji su zakletvom bili vezani da nikome ne pokažu što se u sanktuariju nalazi. Te ih je zakletve oslobodio vizitator Augustin Valerije 1579. godine da bi se relikvije mogle javno izlagati na štovanje. Četiri plemića čuvara sanktuarija birala su se sve do pada Mletačke Republike (1797).¹⁷

Gotovo je izvan sumnje da su isprave Zagrebačke biskupije bile pohranjene u tom istom spremištu u glavnom oltaru katedrale, jer drugog doličnog i tako osiguranog mjesta nije moglo biti na otoku Rabu. Zagrebački spisi u popisu iz 1768. godine nisu navedeni, ali je pitanje u koju je svrhu popis bio sastavljen, a samo je »izvadak«. Vidi se da su uneseni samo spisi koji se odnose na rapske poslove, uglavnom općinske. Smije se slutiti da je u oltarskom sefu bilo i spisa Rapske biskupije, a

možda i Zagrebačke, ali oni nisu bili potrebni u svrhu u koju je popis sastavljen, pa nisu ni uneseni.

Nije poznato kad je došlo do rasula ovog arhiva iz oltarne menze, jer danas nema u njoj ni jednog jedinog spisa, a niti su oni gdje drugdje sačuvani na okupu. Ukidanje biskupije 1828. godine moralo je biti težak udarac na dostojanstvo Raba i Rabljana. Valjda je ponos opao. Samo se tako može tumačiti da je npr. poliptih mletačkog slikara Bartolomea Vivarinia iz 1485. godine do 1876. stajao na oltaru u crkvi sv. Andrije rapskih benediktinki, zatim se našao u Academia delle Belle Arti u Veneciji,¹⁸ da bi završio u Bostonu: u crkvi sv. Andrije zamijenila ga je slaba kopija.

Sudbinu samo nekih povelja iz oltarne menze bivše katedrale nedavno je objasnio prof. dr. Stjepan Antoljak.¹⁹ Najstarije pergamene, povelje kralja Petra Krešimira IV. s pečatom od 8. lipnja 1071. i kralja Kolomana od 1111. godine, prodao je poštanski činovnik u Rabu Josip Rismondo 1895. godine Kraljevskom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom zemaljskom arhivu u Zagrebu (danas Arhiv Hrvatske), uz osamnaest isprava iz 12, 13. i 14. stoljeća, za svotu od 500 forinta pod uvjetom da se njegovo ime kao prodavaoca uopće ne spomene! Bio je svjestan da prodaje ukradeno, a u dobro mu valja upisati što ih je ponudio glavnome hrvatskom arhivu, iako je imao više ponuda od privatnika i drugih ustanova, kako sâm u svom pismu ističe. Zahvaljujući banu Khuenu došlo je do otkupa, premda je svota bila vrlo visoka. Isprave koje je tada Arhiv kupio, osim spomenute dvije, ne nalaze se na popisu iz 1768. godine. Bilo je dakle u tom oltarnom spremištu isprava i mimo popisa, jer je nezamislivo da su se pergamene iz 12, 13. i 14. stoljeća čuvale u Rabu na nekom drugom mjestu osim u sanktuariju.

Da li su u vrijeme kad se razvlačio taj dragocjeni arhivski fond iz rapske katedrale tamo još bili spisi Zagrebačke biskupije ili su oni već prije nekud odneseni, nije poznato. Mala je vjerojatnost da se netko zanimao za najstarije dokumente zagrebačke crkve poslije Ivana, arhidakona goričkog, kad se nitko nije brinuo ili nije mogao postići da se vrate u Zagreb poslije tatarske provale (a prije 14. stoljeća), kad su oni bili aktualni. Ivan, arhidakon gorički, ističe²⁰ kako se »vjeruje da je zbog toga ova crkva bila oštećena u mnogim svojim pravima«. Kome bi ovi dokumenti trebali potkraj srednjega vijeka, u vrijeme širenja Turskog Carstva sve do Save i dalje do Budima, kad je sva briga zagrebačke crkve bila usredotočena na obranu, pa i kasnije? Kontakti između Raba i Zagreba morali su biti slabi ili nikakvi. Pripadali su raznim državama i kulturnim sferama.

Zanimanje za povijesne dokumente na našem tlu pojavilo se u 19. stoljeću, a s njime i trgovina. Rismondo je sretno prodao Arhivu Hrvatske dvadeset dokumenata (i darovao još nekoliko), ali je pitanje gdje su završile ostale rapske pergamene s popisa iz 1768. godine,²¹ a i sve one nepopisane rapske, a možda i zagrebačke. Kako je Vivariniev poliptih preko Venecije dospio u Boston, tko zna kamo su dospjeli spisi na pergameni koji su u trgovini mogli imati znatnu cijenu? Veća je vjerojatnost da se nalaze u nekim ustanovama (arhivima, knjižnicama, muzejima) ili privatnim zbirkama širom svijeta nego da su propale. Ako ih svi naši ljudi koji žive po cijeloj kugli zemaljskoj budu tražili, netko će ih naći. Ako se nađu zagrebačke isprave, objasniti će se najstarije razdoblje djelovanja Zagrebačke biskupije, koja 1994. slavi 900-godišnjicu postojanja.

Et nomine iustitiae ad laudem eius et domini n. ihu xpi na-
 ture ipsius virginis gloriose et totius celestis curie quedam unice
 et memora signa p. statu Capituli Zagrebien. et tam i. se
 astandis. i. iudis. reddendis et puenit. i. iudis. Capituli de
 am. alis. incidentes p. iustitias edico. ad olim. insensu. ut
 Capituli. i. iudis. cum. effem. memont. venne. p. a. r. p.
 i. iudis. m. yener. m. eos. quos. vegit. vici.
 i. iudis. p. suo. modulo. fidelissimus. consuarov.
 i. iudis. munim. que. senumiv. Anno. Domin.
 i. iudis. p. p. m. i. puphara. m. vigila. b. n. da.
 i. iudis. Chaus. post. hec. sint. quedam. addita. a. d. h. o. l.
 i. iudis. unum. ex. d. e. singulor. plenius. apperit.

De re omnia autem e nota dignum q. ante Zagrebien. Archiepiscopus
 fundator Rex Hungar. sanctissimus Ladislaus cuius filius colitur
 quomo. Cal. Julij. et eius obitus recolitur Anno. Domin. i. iudis.
 o. i. iudis. quito. quavo. Cal. Augusti. fia. p. n. a. Tempe. aut. eius.
 Legimus. notabilis. maigua. pre. Belavome. et. maligua. totaliter. q.
 iugere. nom. p. i. p. e. enam. Zagrebien. etiam. In. honore. sanctissim.
 regis. Stephani. fundaverat. et. multo. possionib. i. iudis. p. roga.
 tura. donaverat. s. p. ossu. tempus. aduementibus. tataris. et. totum.
 Regnum. Hungarie. de. eius. decorem. flebiliter. diastanab. tempe.
 domini. vel. regis. q. n. filij. ante. regis. patris. beate. q. d. h. e. r.
 privilegia. p. ius. et. meru. ipor. tataror. fuerunt. apponata. p. sua.
 a. o. e. i. iudis. l. an. sulam. mannam. arbum. vocatam. nec. eius. ponuerat. i. iudis. Arbenjem.
 omnia. rebaber. et. quom. hoc. accidit. ignorat. exquo. nullus. id.
 vult. qui. facti. s. em. possit. save. a. sic. crediat. q. p. hoc. n. i. iudis. p. au.
 ad. suo. i. iudis. dampnificati. fuit. et. sup. d. a. que. p. d. m. a. d. h.
 machum. olim. ipius. et. q. n. am. nouo. q. p. sano. hono. abilit.
 m. e. p. a. p. ur. i. iudis. n. i. e. p. ossit. recolitur. et. p. d. h. e. ad. huc. domo.
 concedente.

Et quonia sup. deservitur obitus b. r. s. m. Regis Ladislaus
 fuit etiam duam a tempe iustitias eoz. p. m. i. iudis. p. au.
 gum. Hungar. tam. nomina. p. tempa. Legimus. in. quantum. omni.
 memone. describe. p. f. i. n. i. s. Belaco. enim. Hungar. insensu.
 ab. olim. vedata. m. t. e. r. a. q. p. l. u. r. a. hab. q. Anno. ab. i. n. c. a. r. n. a. t. i. o. n. e. d. n. i.

Faksimil prve stranice Kaptolskog statuta (KAZ)
Facsimile of the front page of the Kaptol Statutes (KAZ)

Bilješke

- 1
CD II, str. 259, dok. 244 i str. 265, dok. 250.
- 2
CD III, str. 272, dok. 244 i str. 273, dok. 245.
- 3
CD III, str. 369, dok. 324 i str. 362, dok. 316.
- 4
CD III, str. 445, dok. 391 i CD IV, str. 42, dok. 39.
- 5
MEZ II, str. 1.
- 6
MEZ II, str. 5.
- 7
FARLATI, V, str. 242.
- 8
ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1975, str. 196.
- 9
V. BLAŽEVIĆ, *Concilia et synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*, Vicentiae, 1967, str. 9 i 11.
- 10
V. BRUSIĆ, *Otok Rab*, Rab, 1924, str. 150.
- 11
BRUSIĆ, *nav. dj.*, str. 40.
- 12
FARLATI, V, str. 271.
- 13
BRUSIĆ, *nav. dj.*, 153.
- 14
Vlč. Nikola Radić, župnik u Rabu, uloživši velik trud našao je popis u »Generalnom protokolu degli 'Atti notarili' koji se čuvaju u Nadžupskom arhivu u Rabu«.
- 15
CD I, Zagreb, 1967, str. 123, dok. 91; CD II, str. 22, dok. 19.
- 16
FARLATI, V, str. 271.
- 17
BRUSIĆ, *nav. dj.*, str. 153.
- 18
BRUSIĆ, *nav. dj.*, str. 158.
- 19
Stj. ANTOLJAK, *Izvori i literatura o prošlosti otoka Raba od ranoga srednjeg vijeka do godine 1797*, Zadar-Rab, 1986, str. 51, bilj. 30.
- 20
MEZ II, str. 1.
- 21
U Naučnoj biblioteci u Zadru čuva se knjiga s prijepisima pergamena iz rapskog sanktuarija (MS 504) »Documenti dello Santuario di Arbe«.

Kratice:

CD = T. Smičklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae Slavoniae*, Zagreb, II/1904, III/1905.
MEZ = I. K. Tkalčić, *Monumenta Historica Episcopatus Zagrebiensis*, Zagreb, 1874.

Summary**Lelja Dobronić
Where are the Oldest Documents
of the Zagreb Diocese?**

Only a few documents have survived regarding the bishops of Zagreb, from the founding of the diocese (c 1094) until the invasion of the Tartars in 1242. Ivan, Archdeakon Gorički, writes in the introduction to the Statutes of Zagreb Kaptol written in 1334 (to 1350) that, in fear of the Tartar invasion, the documents were transported to Rab. Rab was also a diocesan centre, and in the main altar of the cathedral there was a safe place for parchments and reliquiaries. Four members of the Rab nobility were the keepers of the keys to this place. At the beginning of the nineteenth century all the parchments disappeared from the altar. The question remains where are the Rab documents and with them probably also the oldest Zagreb documents?